

KÖNYVISMERTETŐ

Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára. Szerkesztette C. Tóth Norbert és Neumann Tibor. Makovecz Campus Alapítvány Collegium Professorum Hungarorum, Piliscsaba 2024. 271 oldal

A késő középkori Magyarország története, főpapi archontológiája iránt érdeklődő kutatók Bakóc Tamás halálának kerek évfordulója kapcsán színvonalas, adatgazdag kötetet vehetnek most kezükbe. Bakóc Tamás kerékgyártó jobbágy fiaként született és 1513-ban kevésen múltott, hogy Szent Péter utódává válasszák. A hatalmas pályát befutó esztergomi érsek a szatmári Erdőd mezővárosban született és 1521. június 16-án halt meg. Tudományos igényességű életrajzát Fraknoi Vilmos állította össze. A Szent István Akadémiának köszönhető a kezdeményezés, hogy Bakóc érseki székhelyén, Esztergomban tudományos konferenciával emlékeztek meg Bakóc halálának 500. évfordulójáról. A megvalósításban aktív szerepet vállaltak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kutatói, az előadók egy része korábban az egyetem hallgatója volt. Az előadások szerkesztett változatát tartalmazó kötet előszavát Szovák Kornél jegyzi. Az újonnan kimunkált eredmények történészeknek és művészettörténészeknek, összesen tíz szerzőnek köszönhetőek. A kötetet a Makovecz Campus Alapítvány Collegium Professorum Hungarorum adta ki.

A forrásainkban az első két generációban Erdődi, erdődi Bakóc, Szatmári néven szereplő, közkeletű néven Bakóc család az ismeretlenségből, ráadásul jobbágysorból emelkedett ki, és egyházi vonalon viszonylag gyorsan mindent elért a középkori Magyar Királyságban, amit el lehet érni. C. Tóth Norbert (*Az Erdődi család felemelkedése*) két kérdésre keresi a választ: Kinek a révén indult el Erdődi Bálint karrierje? Mit tudunk testvére, Bakóc Tamás korai pályájáról? A kerékgyártó, erdődi jobbágy Bakóc Ferenc fia, Bálint a gúti Ország család támogatásával eljutott a krakkói egyetemre. Hazatérte után Ország Mihály saját káplánjává tette, majd a királynál kijárta neki a titeli préposti címet (1459). Bálint odahívhatta öccsét, Tamást és neki adta az éppen gazdátlan örkanonoki javadalmat. Tamás ennek birtokában előbb Krakkóban, majd Itáliában tanult, ahol mindkét jog doktora fokozatot szerzett (1470). A hazatérés után csatlakozott Rangoni Gábor bíboros, erdélyi püspök udvarához (1474), majd az ő segítségével került Mátyás király látókörébe. Bálint lemondása után Tamás elfoglalta a titeli préposti javadalmat (1480), Bálint a sárospataki plébániával vizsgalódhatott.

Bakóc Tamás 1489-ben kapott címere látható színes változatban a Ransanus-kódexben, vörös márványba vésett változata az esztergomi Bakóc-kápolnában, szövegen pedig az ún. Bakóc-miseruhán – hogy csak néhány példát említsünk. Rác György *A Bakóc család középkori címere* című tanulmányában részletesen bemutatja Bakóc Tamás püspöki és érseki pecsételését és a Bakóc család címerhasználatát. A Mátyás-korban Bakóc Tamás családja két címerlevelet kapott a királytól: egyet 1459-ben, Bálint titeli prépost érdemeiért, a másikat pedig 1489-ben, már Tamás, akkor győri püspök érdemeiért. Az előbbi oklevél címeradományozásról szólt, és ezáltal nemesített, az utóbbi pedig már kifejezetten nemesítő oklevél is. Bakóc Tamás első ismert pecsétje egy Várdai Miklósnak írt levelén maradt fenn, amelyet 1484. április 3-án írt Erdődi Tamás titeli prépostként és királyi titkárként. Bakóc püspöki és érseki pecsételésének során következetesen alkalmazta családi címerét. Győri és egri püspöki pontifikális pecsétről nincs tudomásunk, csak az esztergomiról. A Bakóc-pecséteken a családi címerpajzs minden esetben állandó volt; a pecsétek közötti eltéréseket a rangjelző jelvények adták (püspöki süveg; a mitra helyére egyenes szárú kereszt; a kereszt fölé 1500 után bíborosi kalap; a konstantinápolyi patriarchátus megszerzése után az egyes keresztet a kettős kereszt váltotta fel). Rác György a tanulmány második részében Nagylucsei Orbán címere kapcsán egy további vizsgálatot is tesz. A Nagylucsei címerében előforduló címerelemek (oroszlán, csillag) együttes ábrázolásában kapcsolatot fedezhet fel Zrednai „Vitéz” János esztergomi érsek és a Mátyás-kori egyházi értelmiség, később főméltóságok (Janus Pannonius, Handó György, Váradai Péter, Kálmáncsehi Domonkos, Szatmári György) címereinek motívumai között. Ha Bakóc Zrednai tisztelője lett volna, vagy humanista köréhez tartozónak érezte volna magát, akkor – akár közvetett formában is – Zrednai címerlemei közül valamelyik elemet beválasztotta volna saját címerébe. Két oka lehetett annak, hogy nem így járt el: 1) egyrészt ragaszkodott a családi hagyományhoz, az 1459-ben testvére révén megszerzett címerlevelével motívumához, 2) másrészt, talán – Nagylucseivel ellentétben – Bakóc nem vállalt közösséget a tágabb értelemben vett Zrednai-féle humanista körrel.

Horváth Richárd (*Egy kevéssé ismert évtized. Bakóc Tamás Mátyás király udvarában 1480–1490*) az 1480 és 1490 közötti évek alapos és árnyalt bemutatását nyújtja, a korszakot

a „felkészülés a nagy ugrásra” kifejezéssel jellemzi: Bakóc kijárta a szükséges iskolákat, anyagi biztonságot ért el, Mátyás király közvetlen közelébe, feltétlen bizalmába került, és Mátyás mellett professzionális politikus lett. A király halála után viszonylag gyorsan a magyar politikai élet egyik alakítójává vált. Bizalmas munkakapcsolatot alakított ki II. Ulászlóval, ami nem ingott meg a király haláláig. A 46. lapon időrendi (1480–1489) táblázat (Bakóc Tamás referenci említései), az 59. lapon Bakóc és családjának birtokszerzéseit (1480–1490) összefoglaló táblázat látható. A tanulmányt függelék egészíti ki. Horváth Richárd két, a klosterneuburgi Stiftsarchivban őrzött oklevél szövegét közli, amelyek Bakóc birtokszerzéseinek sorába illeszkedő, alig idézett, ám Bakóc működését és javait illetően értékes források: 1) Mátyás király a Bécs elfoglalása után Neudeck Rudolf és fia hűtlensége miatt a koronára háramlott romos bécsi kőházat Tamás titeli prépostnak, királyi titkárnak és rokonainak adományozza (1485. november 6. Bécs); 2) Tamás győri püspök és királyi titkár a bécsi Szent Dorottya ágostonos kolostorral szemben álló kőházat a kolostor egyházában általa alapított oltárnak adományozza (1490. március 12. Tamás győri püspök bécsi házában).

Neumann Tibor (*Bakóc és Szatmári. Döntéshozatal és kancellária, 1490–1497*) a kancellária működése felől mutatja be a kancellár, illetve a vele együttműködő királyi titkár működését. Bakóc 31 évet kitevő kancellárságából az első hét esztendőt vizsgálja: az 1497 novemberi történések (Bakóc a rendek nyomására visszaadja az uralkodónak a nála levő királyi pecsétet) a hivatalviselésben korszakhatárt képviselnek. II. Ulászló uralkodásának első éveiben a Bakóc által irányított kancellária fokozatosan központosított, letisztult eljárásrenddel működő hivatallá fejlődött; egyre sikeresebben magához vonta a király kormányzati és kegyelmi oklevélkibocsátásának egészét, azáltal, hogy kizárta abból a kancellártól független királyi pecsétet birtokosait, és visszaszorította az udvari referensek befolyását. 1494/1495-től maga mellé vette Szatmári Györgyöt, és évről évre szélesítette jogkörét. Kettejük kapcsolata jelentősen meghatározta a Mohács előtti évtizedek hazai bel- és külpolitikáját. A 42 lap terjedelmű tanulmány az értő olvasáshoz elengedhetetlen táblázatokat is tartalmaz: 1) Bakóc kancellár távollétei az udvartól (1490. szeptember – 1495. augusztus), 2) a kancelláriai jegyzetek megoszlása 1494-ben, 3) az ügyintézés megoszlása Bakóc és Szatmári között 1496-ban, 4) az ügyintézés megoszlása Bakóc és Szatmári között 1497-ben.

Bakóc 1487 és 1492 között győri, 1492 és 1498 között egri püspök volt. Kuffart Hajnalka közel 50 lap terjedelmű, a bonyolult és szövevényes eseményeket részletesen, érthetően ismertető tanulmányában (*Bakóc Tamás és Estei Hippolit cserejeje*) az Estei Hippolittal kötött csereegyezséget elemzi, és a következő kérdésre keresi a választ: Ha Bakóc 1497 decemberében letette érseki esküjét, miért csak a következő év májusából találunk tőle először esztergomi érseki minőségében kibocsátott oklevelet? Bakóc már a győri székhelyről Egerbe való átköltözésekor is igen körültekintően járt el, és Esztergom esetében ez az óvatosság szemlátomást tovább fokozódott. Bakóc megvárta, amíg a hivatalos átadás-átvételi procedura lezajlik, s csak ekkor kezdte el gyakorolni jogait esztergomi

érsekként. Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy tanult az elődök kárán, és megvárta, míg Estei Hippolit bíboros, esztergomi érsek (1486–1497) épségben hazatér római útjáról. (Estei Hippolit 1497 és 1520 között egri püspök volt.) Amint az óvatos Bakóc megbizonyosodott arról, hogy a fiatal bíboros túlélte a Rómában tett látogatást, végre megnyugodhatott, hogy esztergomi kinevezése véglegesnek tekinthető.

Bakóc a magyarországi reneszánsz egyik legjelentősebb mecénása volt. Takács Imre egy kisméretű tárgy, egy érme értelmezését tárja elének az *Erény és szerencse, avagy az érme másik oldala. Adalék Bakóc Tamás művészetpártolásához* című tanulmányában. A több példányban ismert érme előoldali portréképe az antik profilképmások utánzó, szokványos quattrocento típusnak felel meg. Az előoldal felirata (THOMAS.CAR.STRIGON.VNGAR.PRIMAS) segít az érme datálásában. Bakócot 1498 májusa óta nevezhették Magyarország primásának, amikor az Estei Hippolittal kötött csereegyezség útján hozzájutott az ország első egyházi méltóságához. Az 1500-ban elnyert bíborosi rang arra a pillanatra utal, amikor Tamás érsek friss reprezentációs eszközt készíttetett, tehát valószínűleg ekkor, 1500-ban készülhetett az érme. (Az érme feliratából hiányzik a később elnyert pátriárkai cím említése.) A Bakóc-érme hátoldala különösen is tanulságos. A delfin hátán vitorlázó alak és az istennő egyértelmű azonosítása utközik nehézségbe. A maszkulin figura és az egyértelműen Fortuna istennőre utaló felirat ellentmondása nehezen oldható fel. Kairosz és Fortuna alakjának egybeolvadása előfordul a reneszánsz emblematika történetében. Takács Imre a két forrás fúzióját is tartalmazó művészeti ábrázolásokat, irodalmi mintákat említ, sorol fel, és ezek egyike vagy egy hozzájuk hasonló lehetett az a minta, amelyet kompozíciós modellként használt Bakóc éremvésője. Bakócnak, a szerencse (Fortuna) fiának sikerült üstökön ragadnia az elfutó időt (Kairosz), de ugyanakkor az erényhez is hozzákötötte magát. Az alacsony sorból a Magyar Királyság meghatározó urává emelkedő megrendelő nem feltétlenül akart kizárólagosan dönteni vagy az egyik (Kairosz), vagy a másik minta (Fortuna) mellett. Az érme megrendelője egyrészt a művészeti reprezentációt jól ismerő politikus, másrészt az emblémák metaforikus nyelvezetét jól követő udvari értelmiségi személy volt.

A főpapi reprezentáció szempontjából fontosak voltak a bevonulások, amelyek lehetőséget nyújtottak a kedvező benyomás megtételére az elit és a szélesebb néprétegek számára. A pápai ambíciókkal rendelkező Bakóc különös figyelmet fordított római bevonulásának (1512. január 27.) külsőségeire. Szabó Ágnes művészettörténész a Vestigia-kutatócsoport jóvoltából tanulmányozta a mantovai Állami Levéltár Gonzaga-archívumában megtalálható, tanulmánya alapját képező dokumentumot (*Bakóc Tamás 1512. évi bevonulása Rómába. A magyar kíséret öltözkének leírása Stazio Gadio nyomán*). Bár a forrás fordítását és részleteit ismerhetjük Fraknoi Vilmos Bakóc-életrajzából, de teljes egészében még nem volt tanulmányozható. A dokumentumot Stazio Gadio, a mantovai herceg római megbízottja írta 1512. február 2-án. A beszámoló bevezetőjéből kiderül, hogy Gadio jól informált volt Bakóc Rómába vezető útjáról is, majd a menet részletes beszámolója következik, ahogy azt II. Gyula pápa is látta. A magyar

főúri viselet elemeinek rekonstruálásában nagy szerepe van Stazio Gadio entrata-leírásának. A forrás fontos dokumentum, részben az aprólékos beszámoló, részben pedig az elejtett szubjektív megjegyzések miatt is. Figyelemre méltó, hogy a bíboros személye, öltözéke éppen, hogy csak említésre kerül a szövegben, Bakóc alakjából csak sematikus dolgokat őrzött meg az utókornak. Az apró részletekig megfigyelt viseletek tárgyalásából kitűnik, hogy a beszámoló készítője az itáliaitól merőben különböző öltözködéskultúrával találkozott.

Bakóc bíborosként, majd később kiterjedt területek pápai legátusaként szinte egész Európát beszövő kapcsolati hálóval rendelkezett. A kapcsolatrendszer feltérképezéséhez elengedhetetlen Bakóc bíboros környezetének és udvartartásának vizsgálata. Nemes Gábor ennek egy speciális szegmensével, a legátusi bíróság működésével és személyi összetételével foglalkozik *Bakóc Tamás legátusi bírósága (1514–1521)* című, közel 40 lap terjedelmű írásában. Jogtudó értelmiségiek Bakóc legátusi bíróságán a *res publica Christiana* szinte minden szegletéből megtalálhatóak voltak. Nemcsak a hivatal szakszerű működtetését látták el, hanem saját karrierlehetőségeik előmozdítását is remélték a bíboros közelségétől. Nemes előbb Bakóc Tamás római tartózkodását, majd a legátusi megbízatást és hazatérést ismerteti, végül magáról a legátusi bíróságról szól. A tanulmány két függelékkel válik kerek egészé: 1) Bakóc Tamás bíboros legátusi bíróságának tagjai (199–218. l.); 2) Bakóc Tamás bíboros legátusi bíróságának kiadványai, 1514–1521 (219–223. l.).

Dreska Gábor (*Bakóc Tamás leveleiről*) a Bakóc nevéhez kapcsolódó levelek egy csoportjára, kizárólag a Bakóc saját nevében kiadott szövegeire helyezte a hangsúlyt, vizsgálata tárgyát a misszilisek képezik. A külső kritériumok alapján válogatott gyűjtemény darabjai tartalmuk, illetve a címzetek szerint csoportokba sorolhatók: 1) diplomáciai iratok, 2) egyházkormányzati ügyekben kelt, személyes jellegű dokumentumok, 3) birtokigazgatási és birtokjogi ügyekkel kapcsolatos levelek, 4) az előzőkhöz nem köthető, a barátokhoz, ismerőshöz szóló, általában oldottabb hangvételű levelek. Ha az időrendbe szedett levelek sorát tekintjük, Dreska Gábor megállapítja, hogy 1501 áprilisáig valamennyi misszilis végén aláírást látunk. Az 1501 júliusával kezdődő sorozat darabjainál már nem találunk levélvégi aláírást, az *inscriptio*

után az *intitulatio* következik, a belső aláírás helyett a levél külzetére kerül annak feladója. (Kivételt az autográfokon kívül a velencei dózsának és a Miksa császárnak küldött levelek képeznek.) Az egyéb misszilisek külalakjában 1501 tavaszán változás állt be. A külső jegyek által megállapított időpont, a bíbor elnyerése (1500. szeptember) változást hozott Bakóc levelezésében. A bíboros saját méltóságáról már nem írhatott egyes számban, hacsak nem saját kezűleg. Bakóc Tamás leveleinek elsődleges célja az volt, hogy a szerző akaratát kifejezésre juttassák, Bakócnál nem találjuk a humanista levelezésnek, levélnek a nyomát. A szövegek nagy része a középkori latinság szabályai szerint és egyszerű stílusban került papírra.

A középkorból kevés urbárium maradt ránk, ezért is fordulunk nagy érdeklődéssel Solymosi László *Az esztergomi érsekség birtokállománya a középkor végén* című tanulmányához, amely bemutatja az érsekség birtokállományáról tájékoztató egyetlen, eddig ismeretlen középkor végi urbáriumot. Solymosi ismerteti azokat a köteteket, amelyek alapján Fügedi Erik korábban feltárta az esztergomi érsekség XV. század végi gazdálkodását, majd bemutatja azt a dokumentumot, amelyről Fügedinek nem lehetett tudomása. Az esztergomi érsek 119 birtokot mondhatott magáénak. Az urbárium nem minősítette a településeket (villa, oppidum, egyéb), nem sorolta fel az adózók nevét. A hatalmas birtokállományon összesen 3950 jobbágy, legalább 132 zsellér élt. A keltezetlen urbárium vagy annak eredeti példánya 1500 körül készült, gondos, jól tagolt másolat, egy kéztől származik; a jobbágynevek hiánya miatt az is elképzelhető, hogy gyakorlati célból készült kivonat. Az írást három függelék zárja. Az első az esztergomi érseki birtokállományt a középkorvégi urbárium sorrendje szerint, megyénként (Esztergom, Komárom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Pilis, Trencsén és Pozsony) közli. A második az érseki birtokokat betűrendben említi. A harmadik az érseki nemesi székeket (vajkai, verebélyi, szentgyörgyi és léli) sorolja fel birtokokkal.

A tíz tanulmány után a *Levéltári források – Adattárak, forráskiadványok – Szakirodalmi munkák* tagolású *Bibliográfia* zárja a 271 lap terjedelmű kötetet. Az utóbbi évtizedekben pályára lépő Szerzők tanulmányait, eredményeit jó szívvel ajánljuk a kutatóknak és az érdeklődőknek!

Ekler Péter

